

Иван ВРАНИЋ

Археолошки институт, Београд

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ТУМАЧЕЊА КЕРАМИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА СА ЛОКАЛИТЕТА КАЛЕ У КРШЕВИЦИ¹

Апстракт: Локалитет Кале у селу Кршевица недалеко од Врања био је насељен током IV и почетком III века пре н.е. Систематско истраживање започето је 2001. године и траје до данас. За сада је откривено више од 100.000 фрагмената свакодневне керамике која је у великом проценту израђивана на витлу. Велика сличност кермике из Кршевице са материјалом из Грчке, Бугарске и БЈР Македоније представља један од најзанимљивијих проблема везаних за тумачење ових локалитета. Рад има за циљ да прикаже различите методолошке и теоријске принципе тумачења тзв. сиве керамике рађене на витлу.

Кључне речи: сива керамика, културноисторијски приступ, процесни приступ, савремена мултидисциплинарна истраживања.

Територијално – хронолошки оквири

Контакт варварског и грчког света, од настанка археологије као научне дисциплине до данас, представља веома занимљиву тему. Најпознатије поље истраживања представљају богати халштатски гробови и насеља западне Европе о којима је написан велики број научних радова.² Период млађег гвозденог доба, током кога долази до корених промена које нису оставиле тако богат археолошки материјал, традиционално се посматра као период келтских миграција и драстичних промена у етничком саставу које су довеле до промена у материјалној култури. Са друге стране, историчари и археолози медитеранског света највише пажње посветили су архајском и класичном периоду Грчке, док су хеленистички период сматрали јасним и

¹ Рад представља резултат пројекта Метално доба у Поморављу (бр. 147007).

² Wells 1980; 1984; 1998; Collis 1984.

незанимљивим периодом о коме нема потребе да се много пише.³ Из тог разлога, контакти варвара млађег гвозденог доба и грчког света с краја класичног и почетка хеленистичког периода сматрани су историјски јасним чињеницама које не завређују исту ону пажњу као њихови контакти током ранијих периода.

У литератури о млађем гвозденом добу централног Балкана највећа пажња посвећена је проблему настанка и живота Скордиска.⁴ Археолошке културе са јачим грчким утицајем нису довољно познате.⁵ Тумачења овог периода заснивају се на културноисторијском приступу у дефинисању материјалних остатака одређене културе, која се на основу географске области коју заузима и систематизацији писаних извора⁶ изједначава са одређеном етничком групацијом. Динамика формирања заједница у унутрашњости Балканског полуострва које у свакодневном животу праве, увозе и користе предмете који се могу сматрати грчким, није довољно разјашњена.

Локалитет Кале у селу Кршевица представља редак пример утврђеног насеља из IV и III века пре н.е. на територији Србије на коме је, у великој мери, заступљен покретни и непокретни археолошки материјал с јасним аналогијама у грчком свету. Локалитет се, на основу нумизматичких налаза и импортоване керамике, датује у крај класичног и почетак хеленистичког периода.⁷ Степен сличности, али и разлике у односу на насеља у Грчкој, представља најинтересантнији део проблема чије решавање може да промени уобичајену слику о млађем гвозденом добу на централном Балкану.

Најближу паралелу локалитету у Кршевици на територији Србије представља слично насеље Каципуп у селу Ораовица код Прешева које је сондажно истраживано крајем седамдесетих година.⁸ Велики проблем у тумачењу насеља ове форме представља недовољно познавања сличних појава на Косову и Метохији. Овим питањем бавила се Е. Шукрију⁹ која констатује да су насеља IV века на Косову готово непозната. Шукрију одређене паралеле са Кршевицом види у тзв. сивој керамици рађеној на

---

³ Бордман, Грифин, Мари 1999: 383.

⁴ Гарашанин 1973; Todorović 1974; Jovanović 1987.

⁵ Vasić 1987: 673–690.

⁶ Papazoglu 1969; Šašel-Kos 2005.

⁷ Popović 2006: 523–536; 2007a: 813–821; 2007b: 411–417; 2007c: 125–136.

⁸ Vukmanović, Popović 1982; Popović 2006: 532.

⁹ Shukriu 1989.

витлу коју датује у V век пре н. е. и која јесте констатована на Косову. Поред поменутих ауторке, налазима са Косова бавио се и Д. Срејовић.¹⁰

На територији данашње Бугарске откривена су бројна насеља која могу да се датују у период од краја V века пре н.е. до римских освајања. Насеља у Бугарској представљају најближе аналогije локалитету у Кршевици. Сличности се, поред готово идентичне керамике и свих других покретних налаза, виде и у архитектонским решењима. Најпознатија насеља овог типа у Бугарској су: Пистирос,¹¹ Севтополис,¹² Перник,¹³ Копривлен,¹⁴ као и многа друга.¹⁵

Богата насеља сличних карактеристика откривена су и у Републици Македонији на чијој територији се посебно издваја област јужно од Демир Капије (Јужно Повардарје). У данашњој Македонији, бављење прото-историјским периодом представља врло интересантно поље истраживања. Проблему се, као и у Бугарској, најчешће приступа из етничког угла. Обично се сматра да је област око Ђевђелије и Валандова (античка Амфакситида), где су откривена најпознатија насеља овакве форме, припадала ужем кругу територије македонске државе. Северније области Пеоније, претпоставља се, биле су насељене истоименим племенима. Северна граница пеонске територије није дефинитивно установљена. Области западне Македоније обично се сматрају илирским, а крајњи исток трачким.¹⁶ Насеља утврђеног типа с краја класичног и почетка хеленистичког периода налажена су у релативно великом броју у средњем Повардарју, Пелагонији и Скопско-кумановској области.¹⁷

Керамички материјал са свих поменутих локалитета показује много заједничких карактеристика. Основна сличност јесте рана употреба грнчарског витла које се, по уобичајеним схватањима гвозденог доба Балканског полуострва, везује тек за келтска племена.¹⁸ Поред витла, тзв. *сива керамика* на широкој територији унутрашњости Балканског

¹⁰ Срејовић 1973: 39-83.

¹¹ Bouzek, Domaradski, Archibald 1996; 2002.

¹² Димитров et al. 1984.

¹³ Чангова et al. 1981.

¹⁴ Bozkova, Delev 2002.

¹⁵ Попов 2002.

¹⁶ Микулчић 1999; Соколовска 1986; Митревски 2001; 2005; Битракова-Грозданова 1987; Грозданов 1996.

¹⁷ Микулчић 1999: 129; Соколовска 1986.

¹⁸ Đorđević-Bogdanović 1994: 39-52.

полуострва показује велике сличности у облицима и стилу. Заједничка карактеристика јесте постојање облика посуда које су констатоване у употребној керамици северне Грчке. Поред сивих, мањи проценат заузимају мрке и црвене посуде. Значајно је да се напомене да су на готово сваком од поменутих локалитета констатоване керамичарске пећи истог типа.¹⁹ На кршевичкој акрополи керамичарска пећ откривена је током 2005. године. Састоји се од ложишта у коме је пронађена велика концентрација гаражи и две коморе које су хоризонтално подељене земљаном и јако запеченом решетком. Овакав пример занатске производње, типичан за области источног Медитерана, карактеришу изразито високе температуре и веома квалитетна керамика.

Велики проблем у истраживању свакодневне керамике, чије се аналогije траже у грчком свету, јесте недовољно занимање истраживача за овакав облика, материјалне културе у самој Грчкој. Већина научника заинтересована је за сликану керамику, тако да је посудама намењеним свакодневној употреби посвећено мало простора. Већа количина овакве керамике истражена је током ископавања у Олинту тридесетих година.²⁰

Често се као аналогija користи и керамички материјал са атинске Агоре.²¹ Разлог за то јесте добра истраженост и доста публикованог материјала. Међутим, данас се истиче да типологија атинског материјала, колико год била погодна за датовање у случајевима кад се ради о потврђеном импорту, не може да буде универзално прихваћена на другим локалитетима пошто представља регионалну традицију.²² Ситуација је мало боља у случају хеленистичке керамике из грчке Македоније.²³

Керамика из Републике Македоније позната је под именом *раноантичка сива керамика*. Проблемом оваквих посуда бавила се В. Соколовска која налазе посуда сиве боје рађене на витлу везује за Пеонце и сврстава их у шири контекст сиве керамике рађене на витлу која се, поред данашње Македоније, јавља и у Србији и Тракији.²⁴ Посуде којима се бавила Соколовска проналажене су у насеобинским и погребним хоризонтима локалитета од Кршевице, Каципупа и Врањског Прибоја на северу, преко

¹⁹ Блажевска 2005: 261-280.

²⁰ Robinson 1950.

²¹ Thompson 1934: 311-476.

²² Rotroff 2004: 455-460.

²³ Drougou 1991.

²⁴ Соколовска 1992: 141-142.

Карагача и других локалитета на Косову, кумановског и скопског региона, Пелагоније, па све до области око Охрида и Струге. Количина налаза оваквих посуда највећа је у источној Македонији и средњем Повардарју. Са друге стране, у областима јужно од Демир Капије количина ове керамике драстично опада. Најмасовније присуство забележено је на локалитетима Градиште – Бразда и Градиште – Нерези у околини Скопља и на локалитетима Градиште – Неготино и Градиште – Кнежје код Светог Николе.

Поред раноантичке сиве, у области која се на основу писаних извора сматра пеонском, заједно са сивом керамиком рађеном на брзом витлу, проналажени су и облици рађени руком.²⁵ У ову групу сврстане су разне врсте лонаца са потковичастим и језичастим дршкама, пирауноси и остале посуда грубе фактуре са великим процентом кварца и лискуна, тамносиве или мрке боје. Овај материјал, с обзиром да је рађен руком, не поседује толико заједничких карактеристика на целој територији где је констатована и раноантичка сива керамика, али и даље показује јасне аналогije са кршевичким грубим посудама.

Обе групе керамике познате из Пеоније, уз одређене стилске разлике, констатоване су и на свим поменутиим насељима у Бугарској. Сива керамика рађена на витлу, којој је посвећена далеко већа пажња него грубим посудама, објављена је у оквиру публикација које су издате поводом истраживања познатих локалитета у Бугарској.²⁶ Начин израде и заступљени облици показују велику униформност уз одређене разлике које се сматрају уобичајеним због постојања радионица за израду керамике у сваком насељу. Као и у Пеонији, доминирају зделе са ободом повијеним на унутра, разне врсте тзв. амфороидних посуда, скифоси, крчази, тзв. стамноидне посуде, као и многе друге грчке форме. Карактеристично за све истраживаче јесте да овакву керамику сматрају изразом трачког етноса.

Бугарски и македонски аутори били су упознати са истраживањима које су у Кршевици обављали И. Микулчић и М. Јовановић.²⁷ Сличности које су констатоване у кршевичком материјалу са сивом керамиком рађеном на витлу, али и оном израђиваном руком, на широкој територији од Демир

²⁵ Соколовска 1991: 163–183.

²⁶ Чангова 1981: 52–106; Domaradski 2002: 189–207; Чичкова 1984: 18–115.

²⁷ Микулчић, Јовановић 1968: 355–375.

Капије на југу до централне Тракије, тумачене су као последица трачког²⁸ или пеонског²⁹ етноса у Врањској котлини.

Типолошко – статистичка анализа

Прелиминарну типолошко–статистичку анализу керамичког материјала из Кршевице,³⁰ откривеног током прве три кампање истраживања од 2001. до 2003. године, објавиле су И. Антић и С. Бабић.³¹ Том приликом обрађено је 51.940 фрагмената. Материјал је подељен у четири групе: *стоно*, *кухињско*, *транспортно* и *посуђе за складиштење*. На основу фактуре издвојене су три основне категорије: груба, средња и фина керамика. У типолошком смислу тада је издвојено 16 карактеристичних облика. Називи облика посуда преузети су из грчке терминологије, када је то било могуће. Формулари за статистичку обраду керамике из Кршевице преузети су се локалитетита Клисуре у Кадића брду.³²

Наставком истраживања у Кршевици у периоду од 2004. до 2006. године прикупљено је још 53.467 фрагмената керамичких посуда од којих је у 3.739 случајева било могуће утврдити облик. Број дефинисаних облика, процентуална заступљеност, као и боје и фактуре представљени су у виду табеле. Статистичком обрадом утврђено је да је око 80% посуда израђено на витлу. У ову групу спадају сви облици који чине тзв. *сиву керамику*, али и неке посуде мрке и црвене боје. Групу посуда које нису рађене на витлу чине: једна врста лонца која је по правилу рађена руком, као и облици попут питоса и поклопаца код којих су, у различитим процентима, заступљене обе технике. Руком су рађене и посуде попут тава и пирауноса које су констатоване у занемариво малом броју примерака.

Релативно велики проценат амфора (5,24%) које су проналажене у свим деловима локалитета сведочи о развијеним трговачким активностима. Овај облик се по боји и фактури јасно издваја од остале керамике. Осим једног случаја у коме је констатован жиг који доказује да се ради о импорту са Тасоса, остали примерци спадају у групу непечаћених амфора.³³

²⁸ Чичкова 1984: 18–115; Чангова 1981: 52–100; Попов 2002.

²⁹ Соколовска 1991: 163–183; 1992: 141–148.

³⁰ Типолошку обраду керамике од 2001. године до данас обављали су: Снежана Николић-Ђорђевић, Снежана Метикош, Сташа Бабић, Ивана Антић, Иван Бенуси, Вера Крстић, Мира Глумац, Кристина Пенезић, Јована Трипковић, Зорица Кузмановић и Југ Марковић којима срдачно захваљујем.

³¹ Антић, Бабић 2005: 213–228.

³² Говедарица, Бабић 1992: 60.

³³ Роровић 2006: 528.

Културноисторијски приступ

Током доминације културноисторијске парадигме (осамдесете године XIX – шездесете године XX века) обрада и тумачење керамичког материјала доживели су пун процват. Стилско–типолошке карактеристике посуда, поред многих других карактеристичних трагова материјалне културе, имале су кључну улогу у дефинисању појма археолошке културе. У недостатку апсолутног датовања, поређењем типолошких карактеристика материјала различитих култура остварено је релативно – хронолошко датовање праисторијских локалитета у унутрашњости Европе.³⁴

Најчешће цитирани културноисторијски пример дефиниције археолошке културе³⁵ јесте део из уводног поглавља књиге Г. Чајлда *The Danube in Prehistory* у коме аутор износи један од ретких теоријских осврта на начин бављења археологијом током доминације културноисторијске парадигме. Чајлд, поред културе, говори о свим релевантним појмовима археолошке праксе тога времена. За овај рад најинтересантније је Чајлдово³⁶ становиште о примени типологије.³⁷

Из цитираног одељка види се да је типолошка анализа керамичких посуда имала највећи значај у погледу датовања. Аутори попут Чајлда сматрали су да облик и стил керамичких посуда еволуирају, или се пак дегенеришу, у зависности од отворености и спремности неке културе да прихвати стране

³⁴ Olsen 2002; Trigger 2006; Johnson 1999; Renfrew, Bahn 2004; Renfrew 1973.

³⁵ „Требало би рећи реч или две о томе како је археологија конципирана. Проналазимо одређене типове остатака – керамичке посуде, оруђа, орнаменте, начине сахрањивања, облике кућа – који се константно јављају заједно. Такав комплекс карактеристика које се редовно јављају заједно назваћемо *културном групом* или једноставно *културом*. Претпостављамо да је такав комплекс материјални израз онога што данас називамо *народом*. Само тамо где је такав комплекс редовно и искључиво повезан са скелетним остацима специфичног физичког типа, усудили бисмо се да заменимо *народ* са *расом* (Childe 1929:v-vi).

³⁶ Childe 1929: v-xii.

³⁷ „Тамо где стратиграфски или геолошки подаци недостају, морамо да се окренемо типологији. Она се заснива на претпоставци да су типови еволуирали (или се дегенерисали) у регуларним временским секвенцама. Валидна је само када (1) постоји неколико типолошких серија са различитим карактеристикама које стално могу да се упоређују и заједно разматрају, (2) када су две или више карактеристика некако повезане у апсолутни временски низ и (3) у оквирима појединачне културе или у области константно повезаних култура. Чак и уз ове резерве, типологија пружа један веома апстрактан податак о времену. У деловима Европе XX века електрична енергија и преримске уљане лампе, редовно се користе од стране заједница које живе на само две или три миље удаљености“ (Childe 1929: vii-viii).

утицаје. Обично се, на основу здравог разума, претпостављало да је потребно одређено време да би се промена испољила. Претпостављени временски период служио је за успостављање релативне хронологије европске праисторије. Промене облика и стила керамичких посуда најчешће су сматране резултатом дифузије, а у случајевима када су биле драстичне и праћене променом осталих облика материјалне културе, резултатом миграција. Овакав приступ постао је у основни метод рада културно-историјских археолога.³⁸

Културноисторијска археологија у филозофском смислу развила се из немачког романтизма. У време национал-романтизма археологија је стекла велики углед као наука која из прве руке може да се бави прецима, али и као моћно оружје које може да докаже, али и оспори везу нација у настајању с једне, и митских предака са друге стране. Управо могућност проучавања етничке припадности људи из прошлости која је могла да се искористи у политичке сврхе, сматра се кључном карактеристиком културноисторијске археологије која ову школу раздваја од социоеволуциониста XIX века.³⁹

Захваљујући нормативном приступу који примењује, облик и стил посуда постали су један од кључних фактора који дефинишу етничку припадност људи из прошлости. Дефинисање промена у облицима и стилу, које су сматране последицом еволуције, у тумачење су увеле апстрактну представу о времену. Овакав приступ омогућио је да се одговори на питање *који народ и колико дуго?* Као што је познато, током доминације културноисторијске школе отворено је питање етногенезе данашњих народа који су, захваљујући политичком тренутку, повезивани са етничким заједницама познатим из писаних извора. О томе колико овакав приступ може да буде опасан написано је пуно радова.⁴⁰

Упадљиво је да сви до данас познати радови који се тичу керамичког материјала попут оног са Кршевице у теоријско-методолошком смислу следе идеје културноисторијске археологије. Подаци добијени тумачењем малобројних писаних извора, комбиновани са специфичним керамичким материјалом, представљају веома примамљиве информације за традиционалне истраживаче који, са већом или мањом сигурношћу, покушавају да етнички одреде становнике насеља дубоко у унутрашњости Балканског

³⁸ Childe 1929; 1957; Clark 1971; Гарашанин 1973.

³⁹ Jones 1998; Olsen 2002.

⁴⁰ Jones 1998, Trigger 2006: 211-311, Renfrew, Bahn 2004: 471-473, Olsen 2002: 29-39.

полуострва.⁴¹ Етничка тумачења, с обзиром на велику сличност у материјалној култури, углавном се заснивају на географском положају насеља који се упоређује са претпостављеном картом распрострањености протоисторијских племена.

Културноисторијски приступ показао је предности и мане оваквог теоријског опредељења. Данас су добро познати територијални и хронолошки оквири. Проблем представља недовољна количина публикованог материјала и непостојање публикације која из културноисторијског угла посматра сиву керамику рађену на витлу на целој територији на којој је овакав облик материјалне културе констатован. Углавном се објављују краћи текстови са основним подацима о локалитету са кога потиче материјал и доносе се одређени закључци о хронологији и етничком опредељењу, али није позната ниједна публикација која озбиљно упоређује материјал са различитих локалитета.

Ако проблему широке распрострањености сиве керамике приступимо из угла у коме основно поље интересовања није етничко опредељивање, видећемо да се карактеристичне посуде јављају на широкој територији од Демир Капије на југу, па све до Поморавља и Тракије. Оволика распрострањеност, у поменутом историјском периоду, тешко може да сведочи о постојању једног компактног етницитета, посебно када имамо у виду модерна тумачења етничког идентитета⁴² и писаних извора.⁴³ Овакав приступ отвара нове теме о керамичком материјалу које не подразумевају етнички детерминизам, а самим тим излазе из уобичајеног културноисторијског тумачења.

Процесни приступ

Током шездесетих година XX века дошло је до драстичних промена у археологији англосаксонских земаља. Културноисторијски приступ тумачења прошлости доживео је озбиљне критике које су довеле до промене парадигме у куновском смислу.⁴⁴ У центру критике било је традиционално становиште о култури, а самим тим и о керамици као предмету материјалне

⁴¹ Соколовска 1991: 163–183; 1992: 141–148; Митревски 2001; 2005; Попов 2002; Микулчић 1999; Битракова-Грозданова 1987; Bouzek, Domaradski, Archibald 1996; 2002; Димитров et al 1984; Чангова et al 1981; Bozkova, Delev 2002.

⁴² Jones 1998; Lucy 2005.

⁴³ Babić 1994: 125–128.

⁴⁴ Olsen 2002: 43–54; Trigger 2006: 386–418.

културе који, следећи Чајлдову дефиницију, репрезентује етничку припадност.⁴⁵

Нова, *процесна археологија* критиковала је нормативни приступ културно-историјске школе. Културноисторијски приступ критичари су назвали статичним и прилично наивним погледом на прошлост.⁴⁶ Процесни аутори сматрали су да су људске заједнице динамичне и подложне променама које не морају да буду последица само дифузије или миграција. Идеја да могу да се истражују друштвени процеси и људско понашање, настали као последица адаптације на природне услове, као и инсистирање на локалној еволуцији, постали су доминантан начин тумачење културе. И сама дефиниција културе претрпела је огромну промену. Култура је дефинисана као вантелесна адаптација на природну средину.⁴⁷ Приступ је преузет из антропологије и близак је социјалним антрополозима XIX века.

У филозофском смислу процесна археологија прихвата логички позитивизам, а по питању методологије закључивања заснива се на хипотетичко–дедуктивном методу. Позитивизам као материјалистички правац инсистира на објективности и научној проверљивости резултата, а у оквирима процесне школе довео је до одступања од здраворазумских тумачења типичних за културноисторијску археологију.⁴⁸ Анализа керамичких посуда, а нарочито традиционално тумачење добијених резултата, претрпели су највећу критику. Кључна разлика, поред другачијег приступа проблему, била је у томе да су процесни аутори сматрали да различита материјална култура не мора да представља и различит етнички састав људи из прошлости.

Значај природне средине и климатских услова препознат је као суштински фактор у дефинисању културе. У процесним круговима инсистирало се на превазилажењу традиционалне археолошке опседнутости артефактима и посвећивању пуне пажње процесима који стоје иза форме материјалне културе. Природни услови и клима у којој су се развијале заједнице из прошлости, постали су кључни фактор у дефинисању људског понашања, а самим тим и одговарајуће материјалне културе. На овај начин просторна организација насеља, економија, као и друштвена организација која се

⁴⁵ Binford 1962: 219-225; 1965: 203-210; 1983a, 1983b; Clarke 1971.

⁴⁶ Binford 1962; 1965; Clarke 1971.

⁴⁷ White 1959: 8; Binford 1962: 218.

⁴⁸ Trigger 1998; 2006; Olsen 2002; Johnson 1999.

формира у интеракцији људи и околине постају основни предмет интересовања научника.⁴⁹

Схватање културе у функционалистичком смислу као система са подсистемима разлог је за другачији предмет интересовања процесних археолога. Бављење керамиком у културноисторијском смислу више није било довољно да би се на прави начин анализирао култура. Различити подсистеми у оквирима једне културе, односно система, посматрани су као функционална целина, а материјална култура која може да се веже за неку активност правилно се изучава само ако се разуме њено место у социокултурном систему заједнице из прошлости.⁵⁰

У таквим околностима керамика је схватана као предмет материјалне културе који може да сведочи о различитим подсистемима неке заједнице. У једном осврту на питање анализе керамике из шездесетих година, Л. Бинфорд говори о морфолошким и стилским разликама које, како сматра, представљају деловање потпуно различитих процеса и стога морају да се анализирају и посматрају различито.⁵¹ На морфологију посуда Бинфорд гледа као на чисто практичну појаву која је директно зависна од функције којој реципијент служи. Као пример узима се разлика између тањира и лонца. Ове разлике директна су последица адаптације на задате услове, односно врсту хране која се везује за одређену посуду. Дизајн посуда такође сматра адаптацијом на природне услове, али у оквиру деловања социјалног или идеолошког подсистема као механизма који заједницу држи на окупу. Аутор сматра да се стилске карактеристике посуда везују за друштвени контекст у коме су настале, на пример да ли су прављене у оквиру шире групе људи или само једне породице. Из тог разлога предлаже да се посуде анализирају прво са морфолошке, па тек онда са стилске тачке гледишта. Упоредивањем резултата могу да се добију подаци о технолошком, али и о социјалном и идеолошком подсистему заједнице.

Сличан приступ керамици имао је и Д. Кларк који је сматрао да функција различитих артефаката варира у опсегу од идиосинкретичких до чисто функционалних. Разлика се види у нивоу слободе коју су појединци који су правили артефакте имали. Предмете везане за идиосинкретичку страну људске заједнице карактеришу највеће варијације и најмања директна

⁴⁹ Butzer 1982.

⁵⁰ Clarke 1971: 43–82; Binford 1962: 217–225.

⁵¹ Binford 1965: 203–210.

зависност од природних услова. Као супротност аутор истиче функционалну страну у оквиру које су варијације минималне јер артефакт има чисто практичну функцију и суштински представља адаптацију на задате услове.⁵²

Најпознатија студија која се бави керамиком из строго процесног угла јесте књига под насловом *Керамичка теорија и културни процеси*.⁵³ Аутор промовише два најпознатија принципа процесне археологије: антропологију, односно етноархеологију као непосредну примену теорије средњег опсега с једне и системско мишљење и научни приступ анализирању и тумачењу података са друге стране. Климатски услови, као што је уобичајено у процесним круговима, сматрани су пресудним фактором за настанак одређених културних карактеристика, па самим тим и облика и стила керамичких посуда.

Међутим, процесна археологија, иако је представила другачији приступ истраживању керамичког материјала, није се зауставила на томе. Основни предмет истраживања ове школе није била керамика, као ни било који други карактеристичан тип артефаката, већ дефинисање шире слике целокупне културе из прошлости. Системско мишљење фаворизовало је процесе који леже иза сваког људског деловања. Керамика је била само делић у оквиру комплексне слике о заједницама из прошлости. Идеја да заједнице теже да са што мање потрошене енергије извуку највећу могућу корист, фаворизовала је бављење економијом, просторном организацијом насеља и формирање шире слике о активностима на великим територијама. Просторна археологија Д. Кларка⁵⁴ представља типичан пример процесног коришћења података добијених ископавањем археолошког материјала у оквиру кога фрагменти керамике заузимају значајно место и сведоче о односу људи и природног окружења.

Сличне тенденције виде се код већине најпознатијих процесних аутора. Керамика више нема централно место у публикацијама, а често губи и основну улогу у дефинисању археолошких култура, и постаје једноставан и не толико занимљив предмет који сведочи о активностима из прошлости. Овакав приступ види се у свим процесним публикацијама. Познат пример јесу Ренфруова дела о неолиту и Индоевропљанима⁵⁵ или Велсове студије о

⁵² Clarke 1971: 134–145, 521–522.

⁵³ Arnold 1985.

⁵⁴ Clarke 1977: 1–28.

⁵⁵ Renfrew 1973; 1987.

гвозденом добу Европе⁵⁶ које се превасходно баве утицајем спољашњих фактора у виду природне средине или напреднијих цивилизација на формирање друштвених односа.

Допринос нове археологије кроз коришћење метода природних наука највише се огледа у томе што су се аутори, користећи математичке принципе класификације, трудили да осмисле систем рада који је објективан и научно проверљив. Идеја да различити научници могу да добију исте статистичке резултате представља велики напредак у односу на културноисторијски приступ.⁵⁷ Један од познатијих примера ове врсте јесте и нумеричка таксономија коју је Д. Кларк примењивао као математичко оруђе у класификацији артефаката.⁵⁸

Непостојање процесног приступа, попут студија о гвозденом добу западне Европе,⁵⁹ ствара велику празнину у тумачењима односа Грчке и становништва унутрашњости Балканског полуострва током млађег гвозденог доба. Процесна археологија, следећи идеје еколошког детерминизма и значаја економије, могла би да дефинише механизме који подстичу, сада већ доказане, трговачке активности о којима сведочи велика количина материјала с локалитета попут кршевичког, као и последице које таква ситуација има на развој локалних заједница. Познато је да су водећи стручњаци који су се бавили гвозденим добом западне Европе инсистирали на економским односима локалног становништва и Грчке, односно Рима, као водећем елементу који је довео, између осталог, и до урбанизације током старијег и млађег гвозденог доба.⁶⁰ Могући процесни приступ могао би да буде и тумачење значаја специфичне природне средине у којој су насеља подизана, као и објашњење разлога зашто су нека насеља градинска, док су друга формирана у широким долинама. Дефинисање процесног тумачења, заснованог на економским активностима, могло би да објасни појаву керамике рађене по грчким узорима као само једне од многобројних промена које су захватиле заједнице у унутрашњости Балканског полуострва након интензивирања трговачких активности са становништвом северне Грчке.

⁵⁶ Wells 1980; 1984.

⁵⁷ Orton 1980; Shennan 1997; Drennan 2004.

⁵⁸ Clarke 1971: 512–567.

⁵⁹ Wells 1980; Collis 1984.

⁶⁰ Wells 1984.

Постпроцесни приступ

Постпроцесна археологија развила се осамдесетих година у Британији као критика процесне школе. Основна разлика јесте у филозофском правцу који дефинише приступ изучавању прошлости. За разлику од позитивизма који је доминирао у процесним круговима, постпроцесна археологија прихвата концепт проистекао из структурализма.⁶¹

У раној фази развоја постпроцесне школе, велики утицај на археолошка тумачења имали су аутори попут Колингвуда (Collingwood), Леви-Строса (Lévi-Strauss) и Бродела.⁶² Овакав приступ променио је интересовања археолога који више нису говорили о адаптацијама и природној средини већ о идеолошком аспекту друштва. У таквим околностима настала су нека од најпознатијих постпроцесних дела.⁶³

Као последица промене филозофске оријентације, археолошка тумачења постала су ближа савременим тежњама у антропологији и социологији. Данас, захваљујући даљем развоју друштвених наука, постпроцесни аутори инспирацију траже у делима Гиденса и Бурдијеа.⁶⁴

Став да прошлост не може да се изучава објективно из данашње перспективе истраживача, суштинска је разлика у односу на позитивистички приступ. Постпроцесна школа, као прилично хетероген правац, критиковала је слепо веровање у објективност научника. Идеја да догађај из прошлости може да се тумачи само ако покушамо да схватимо контекст у коме се одиграо, карактеристична је за најпознатијег члана постпроцесне школе Ј. Ходера. Ходер је теоријски приступ који је заступао првобитно назвао контекстуалном, а касније интерпретативном археологијом.⁶⁵

Касније су други аутори, инспирисани Ходеровим радовима, развили многобројне различите приступе у проучавању прошлости. Признавање значаја појединаца као активног учесника у креирању културе представља значајну карактеристику. У оквирима постпроцесне археологије култура није схватана само као вантелесна адаптација на животну средину, већ представља смишљено и свесно људско деловање. Сада се верује да

⁶¹ Trigger 1998; 2006; Olsen 2002; Johnsen, Olsen 1992: 419–436; Johnson 1999.

⁶² Braudel 1993.

⁶³ Hodder 1990.

⁶⁴ Burdije 1999.

⁶⁵ Hodder 1986; 1991.

заједнице из прошлости нису вођене искључиво жељом да преживе и обезбеде што више економског успеха са што мање утрошене енергије, него да тумачење културе мора да подразумева реконструкцију великог броја културноспецифичних активности које нису само пуко преживљавање.⁶⁶

Релативистички приступ који је карактеристичан за постпроцесну школу постао је веома распрострањен. Јавља се у две варијанте, као екстремни или хиперрелативизам попут Шенкса и Тилија који сматрају да је све, па чак и логично размишљање, културноспецифично, стога и потпуно необјективно, до умерене форме која критикује објективизам процесних аутора али не инсистира да је свако тумачење добро без обзира од кога потиче.⁶⁷

Материјална култура у постпроцесним оквирима схваћена је као свесни израз деловања. Материјалности су, као и појединци који су учествовали у стварања предмета, на специфичан начин активне и служе за преношење некакве поруке. Керамички материјал погодан је за овакав приступ, а задатак археолога јесте да покуша да прочита скривену поруку записану у материјалној култури.⁶⁸

Следећи овакав приступ, керамичке посуде поново постају веома примамљив предмет истраживања. Научници велико интересовање показују за стилске карактеристике и често покушавају да реконструишу културноспецифична значења начина украшавања. Поменути приступ погодовао је теоријском проблематизовању питања идентитета у много већој мери.⁶⁹

У постпроцесним радовима који се тичу стамбене архитектуре и тзв. домаће сфере у класичној археологији, свакодневна керамика заузима веома значајно место.⁷⁰ Сматра се да је традиционална класична археологија занемаривала контекст домаћег живота, тако да модерни аутори у овом проблему виде могућности за нова тумачења. Обично се, на основу веома детаљног ископавања кућа и комплетног покретног материјала, предлажу тумачења домаћег живота грчког становништва који је до данас био познат само из писаних извора. Овакав приступ представља веома захвално поље за тумачење кршевичког материјала који би, наставком истраживања, могао да

⁶⁶ Shanks, Tilley 1992.

⁶⁷ Trigger 1998: 20–24; VanPool, VanPool 1999: 36.

⁶⁸ Berg 2007: 234–252; van der Leeuw 1999: 115–137.

⁶⁹ Gay et al. 2000; Diaz–Andreu et al. 2005; Jones 1998; Jones, Graves–Brown 1996.

⁷⁰ Bradley, Nevet 1999: 43–56; Nevet 1999.

упореди материјал и стамбену архитектуру у Олинту, као типичном грчком граду, са подацима из насеља у унутрашњости Балканског полуострва, чији етнички састав није познат. Детаљне информације о сличностима и разликама у домаћој сфери живота могле би да допуне знања о разлозима који су довели до толике сличности у материјалној култури.

Савремена мултидисциплинарна истраживања

Могући приступи тумачењу керамичког материјала више не могу да се вежу искључиво за различите археолошке школе. Данас постоје специфична мултидисциплинарна истраживања материјалне културе, укључујући и керамику, која не могу да се назову археолошким школама, али показују специфичан теоријски приступ. Најпознатији пример сигурно јесте етноархеологија као стратегија истраживања која се бави посматрањем данашњих заједница из археолошког угла. Још једна савремена стратегија истраживања која повезује више друштвених наука јесте и изучавање различитих врста идентитета. Поред етноархеологије и идентитета, идеја еволуције, која је чврсто укореењена у већини археолошких истраживања, у савременој науци доживљава нову примену и зато заслужује посебно место у сваком тумачењу промена у материјалу и култури.

Етноархеологија представља мултидисциплинарно истраживање које повезује археологију и социјалну антропологију. Иако се обично везује за процесну парадигму, појава етнографских паралела као аналогија за тумачење археолошког материјала стара је колико и археологија као наука. Најпознатија дефиниција јесте да етноархеологија представља етнографско проучавање данас постојећих култура са археолошке тачке гледишта.⁷¹

Етноархеологија није ограничена само на једну теоријску школу, већ је са различитим успехом примењују припадници свих праваца у археологији и антропологији. Наравно, највише се везује за процесну археологију, а сигурно најпознатији пример етноархеолошког истраживања јесте Бинфордов боравак на Аљасци у циљу решавања мустеријенског проблема.⁷²

Процесна археологија ослањала се на етноархеологију захваљујући бихевиористичком гледању на културу које је веома распрострањено у САД-у. Полазна тачка јесте став да у људском понашању постоји велики степен

⁷¹ David, Kramer 2001: 2.

⁷² Binford 1983a; 1983b.

сличности, без обзира на временски период у коме се нека култура развија. Ослањајући се на природну средину као детерминишући фактор који утиче на људско понашање, претпоставља се да посматрање данашњих заједница, које живе у сличним природним условима и поседују приближно исту технологију попут култура из прошлости, може да покаже везу између материјалне културе и друштвеног система.⁷³

Постпроцесна археологија оспорава олако успостављене паралеле између различитих култура, па самим тим и етноархеологију у функционалном и емпиристичком смислу. Међутим, савремени приступ тумачењу културе који подразумева активно учешће материјалности у формирању друштвених односа често се, и у оквирима ове парадигме, преузима из антропологије. Један од најпознатијих примера етноархеологије у оквирима постпроцесне школе јесте Ходерово истраживање у области Баринго у Кенији, које је имало велики значај за формирање контекстуалне и интерпретативне археологије.⁷⁴

Представљени примери етноархеолошких истраживања, иако се не баве керамиком, најбоље презентују различите приступе у оквирима две школе. Постпроцесни аутори одбацују могућност успостављања паралела између различитих култура и критикују објективност етноархеолошких истраживања позивајући се на културну специфичност и различите контексте. Међутим, уз све критике не престају да користе антропологију, а с обзиром да антрополошка знања користе у археологији, ни етноархеологију. Са друге стране, процесни аутори инсистирају на примењивости паралела са данашњим културама и користе сазнања етноархеологије као теорију средњег опсега у бинфордском смислу.

Један од првих аутора који су дефинисали тзв. *керамичку етноархеологију* јесте К. Крамер која је средином осамдесетих година објавила чланак под овим насловом. Основна питања којим се Крамерова бавила, попут технологије, функције, класификације, животног века посуда, рециклирања, поделе послова на основу рода, процеса учења начина производње, етницитета, дистрибуције, технолошких и стилских разлика, и даље доминирају керамичком етноархеологијом.⁷⁵ Од тог периода па све до данас,

⁷³ Trigger 2006: 399.

⁷⁴ Hodder 1986; 1991.

⁷⁵ Kramer 1985: 77–102; Stark 2003: 202.

керамичка етноархеологија јесте веома занимљиво поље истраживања са пуно заговорника и објављених радова.⁷⁶

Основна идеја примене етноархеологије развила се на материјалистичком и емпиристичком приступу истраживања људског деловања везаног за керамичке посуде у одређеним климатским условима, као и покушају да се тако добијени подаци пренесу на статичне археолошке трагове из прошлости. Овакав изразито процесни приступ показао је колико делатности везаних за керамику постоји о којима традиционална археологија није знала готово ништа.⁷⁷

Процесни приступ у керамичкој етноархеологији често се назива и *керамичком екологијом*. Системско мишљење и трагање за процесима који леже у основи људског деловања примењују се и у тумачењу керамичких посуда. Керамика је схваћена као специјализовани део техноекономског подсистема, а свако тумачење започиње анализирањем односа посуда и природне средине у најширем смислу. Следећи корак јесте успостављање везе између начина израде у оквирима техноекономског система и осталих подсистема једне културе. На овај начин, преко керамике, може да се дође до одређених сазнања о систему као целини.⁷⁸

Следећи овакав приступ, процесни аутори највише пажње посвећују климатским факторима које сматрају кључним у дефинисању могућности производње. Применом етноархеологије установљено је да у влажним и умереним климатским условима, током хладног или кишног периода, производња керамике није могућа без специјализованих грађевина за сушење и одговарајућих пећи. Етноархеолошки подаци из целог света говоре да производња керамичких посуда током овог периода не постоји, или је сведена на апсолутни минимум. Закључује се да влажна и хладна клима не фаворизује специјализацију у производњи керамике пошто керамичар не би имао економских услова да преживи зимски период ако би једини извор прихода представљала производња посуда. Уколико специјализована производња ипак постоји, што вероватно јесте случај на локалитетима попут оног из Кршевице, процесни аутори такву појаву тумаче великим степеном развоја културе у еволутивном смислу која омогућава производњу и у неповољним климатским условима. Истраживања овог

---

⁷⁶ Arnold 2000: 105–133; Arnold 1985; David, Kramer 2001; Stark 2003: 193–242; Smith 2001: 991–103

⁷⁷ David, Kramer 2001: 251; Stark 2003:199.

⁷⁸ Arnold 1985: 12–19; Stark 2003.

типа довела су до прављења табела региона и климатских услова у којима је производња керамике могућа ограничено или током целе године.⁷⁹

Један од типичних примера процесног приступа који се бави специјализованом производњом јесу и радови П. Рајс.⁸⁰ Рајсова појаву специјализоване грнчарске производње тумачи из угла керамичке екологије следећи идеје постављене још у *Аналитичкој археологији*.⁸¹ Ауторка сматра да специјализована производња представља одраз друштвене сегментације која настаје као последица различитог приступа ресурсима у оквиру једне заједнице. Друштвена сегментација сматра се последицом развоја који је нека заједница остварила у еволутивном смислу и поред специјализоване производње подразумева развијену економију, урбанизацију и све оне одлике које красе друштва која су у процесу формирања држава. Овакав приступ базира се на водећем еволуционистичком гледишту на културу и цивилизацију преузетом из антропологије.⁸²

Занимљиво је другачије гледање из угла постпроцесне археологије. Постпроцесни аутори сматрају да специјализована производња тумачена из угла адаптација не пружа никакве одговоре на питања о друштвено-политичком значењу које овакав вид производње са собом носи. Овакав приступ оштро критикује Бинфордову поделу на морфолошки и стилски аспект керамичких посуда и инсистира на значењу које специјализована производња, односно одређене посуде којима људи свакодневно манипулишу, има у одређеним заједницама. Говори се о томе да ли овакав облик производње омогућава доношење одређених закључака о идентитету, процедури учења заната, сродничким односима или друштвеној стратификацији у оквиру специфичне културе. Постпроцесни аутори сматрају да сама технологија производње има активну улогу у конструкцији и репродукцији друштвених односа и традиције. Закључак јесте да појава нових технологија у некој култури може да представља последицу религијских, симболичких, економских или политичких притисака којима је неко друштво било изложено.⁸³

Друштвена стратификација, односно постојање елите, као и начини којима се специјални статус изражава и одржава, према постпроцесним ауторима

⁷⁹ Arnold 1985: 61–98.

⁸⁰ Rice 1981: 219–240; 1996a: 133–163; 1996b: 165–202.

⁸¹ Clarke 1971.

⁸² Service 1975; White 1959.

⁸³ Berg 2007: 235; Crielaard, Stissi, van Wijngaarden 1999.

може да се види на основу специјализоване производње свакодневних и посебних керамичких посуда. Један од занимљивих примера јесте рад Шортмана и Урбана⁸⁴ који покушавају да дефинишу како је специјализована производња коришћена од стране елите и обичног становништва у истицању различитих врста идентитета. Инсистира се на активном учешћу керамике као широко распрострањеног облика материјалне културе у истицању друштвених сличности и разлика. Полази се од претпоставке о постојању елите и обичног становништва, а закључак јесте да специјализована производња преноси различите поруке у зависности којој групи је намењена. Аутори подвлаче поделу на производњу за елиту и значај који такви артефакти имају у политичком смислу изражавања статуса с једне стране, и производњу која се, не само под директном контролом елите, развија и међу сиромашним и непривилегованим члановима друштва. Приликом оваквог приступа велика пажња посвећује се симболизму и моћи која је репрезентована у керамици, односно материјалној култури.

Докази о постојању специјализоване производње на Кршевици, поред стандардизације у облицима и стилу, поткрепљени су и налазом керамичарске пећи на акрополи. Аутори који су се бавили керамичком етноархеологијом стандардизацију посуда и пећи оваквог начина израде, редовно тумаче као доказ о специјализованој производњи. Оваква економска активност подразумева постојање радионице са неколико константно активних радника који производе велику количину керамике током целе године. Масовна производња намењена тржишту могућа је једино ако постоје квалитетне керамичарске пећи и просторије за припрему и сушење глине.⁸⁵

Теорија еволуције представља један од најстаријих теоријских праваца у антропологији и археологији. Иако је примењивана у оквиру свих археолошких праваца, данас се највише везује за САД и правце проистекле из процесне археологије. У ову групу спадају *еволутивна екологија*, *бихевиористичка археологија* и *неодарвинизам*. Еволутивна екологија најближа је изворној процесној школи. Базира се на односу људских заједница и природне средине у коме средина има одлучујућу улогу. Бихевиористичка археологија везује се за М. Шифера, а основни предмет истраживања јесте однос људског понашања и материјалне културе у свим периодима и на свим местима. Циљ није доношење генералних закључака о

---

⁸⁴ Schortman, Urban 2004: 185–226.

⁸⁵ Arnold 1985; Arnold 2000: 105–133; Kramer 1985: 77–102; Rice 1981: 219–240.

култури, већ објашњење која врста понашања је оставила специфичне археолошке трагове. Дарвинистичка археологија, која применом изворних Дарвинових идеја покушава да објасни промене у култури, представља трећи савремени еволуционистички приступ.⁸⁶

Један од највећих доприноса просветитељства јесте сазнање о прогресу и еволуцији као кључним процесима који утичу на људско друштво. Најпознатија личност везана за овај правац у природним наукама јесте Ч. Дарвин⁸⁷ који је основне идеје формулисао у чувеном делу *Постанак врста* 1859. године. Независно од природних наука еволуционистичка идеја појавила се и у друштвеним наукама. У антропологији еволуционистичко тумачење културе постоји још од социоеволуциониста с краја XIX века попут Моргана, Тејлора, Спенсера, али и познатих антрополога XX века попут Сервиса, Вајта и других.⁸⁸

Еволуционистички приступи тумачењу културе данас су, на специфичан начин, формулисани у новој дарвинистичкој археологији. Европска варијанта ове школе назива се културним селекционизмом, а основна карактеристика јесте одступање од адаптација, детерминизма средине, као и идеје прогреса као ламаркистичких приступа на супрот којих се истичу насумичне иновације које, процесом селекције у дарвинистичком смислу, опстају или дефинитивно одумиру.⁸⁹

Данашња еволуционистичка археологија заснива се на идеји да су артефакти део људског фенотипа. Овакав приступ, за разлику од свих претходних, пажњу посвећује еволуцији посебних културних феномена, а не културе уопште. За разлику од процесне археологије, модерни еволуционисти верују да материјална култура јесте активни учесник у процесу адаптације. Активно учешће материјалне културе види се у великом броју варијација које представљају различита решења проблема са којима су се, током процеса адаптације, појединци и друштво као целина сусретали. Варијације у материјалној култури, у зависности од тога да ли су корисне или не, доводе до разлика у успешности репродукције људи који производе и користе предмете, а самим тим и репродукцији материјалне културе током наредних генерација.⁹⁰

⁸⁶ Hegmon 2003; 213–243; Schiffer 1996: 643–662.

⁸⁷ Darwin 1985.

⁸⁸ Наџ 1979; Renfrew, Bahn 2004; Trigger 2006: 166–207.

⁸⁹ Cullen 2000; Shenan 2002.

⁹⁰ O'Brian, Lyman 2000: 7.

Дарвинистички приступ у тумачењу керамичких посуда назива се *теоријом керамичке еволуције*. Заснива се на идеји да археологија, као наука која се бави временом, мора да се усредсреди на објашњавање константних промена видљивих како у керамици, тако и у свим другим облицима материјалне културе. Изучавању керамике, као широко распрострањеног облика материјалне културе са великим бројем варијација у стилу и формама, лако може да се приступи из угла дарвинистичке археологије. Теорија керамичке еволуције негира постојање „есенцијалних карактеристика посуда“, „типова“, или „класа“ и сву пажњу посвећује мерењу разлика у облику и начину украшавања које сматра последицом еволуције у изворном дарвинистичком смислу.⁹¹

Промене у облику посуда могу да се тумаче као јасан пример процеса еволуције током преношења знања на млађе нараштаје. Антрополошка истраживања пружила су пуно података о учењу технологије и начина производње.⁹² Познато је да се у већини случајева познатих из етно-археологије, са минималним одступањима, знање обично преноси са оца на сина, односно са мајке на ћерку. Готово увек, онај ко знање преноси јесте старији од потенцијалног ученика и припада истој родној групи. У идеалним условима ученик би преузео сва знања од учитеља и културна традиција би била пренета на нове генерације у неизмењеној форми. Међутим, како је познато, до промена ипак долази. Промене се, из угла неодарвинистичке археологије, тумаче као насумичне мутације које бивају подвргнуте процесу селекције у дарвинистичком смислу. Овакав приступ умногоме одступа од оригиналних идеја нове археологије. Приступ који је користила нова археологија, а инсистира на променама у природној средини које директно утичу на стварање људских реакција, односно развоја мозга, данас се не везује за дарвинистички већ ламаркистички приступ. У случају неодарвинистичке археологије утицај средине постоји, али само као механизам селекције већ постојећих можданих капацитета. Насумичне промене или мутације представљају независну и честу несвесну појаву чији опстанак у оквирима неке заједнице између осталог зависи и од природне средине.⁹³

Основна карактеристика модерних еволуционистичких приступа у археологији јесте објашњавање *механизма који стоје иза промена у*

---

⁹¹ Neff 1993: 26–27.

⁹² Schiffer, Skibo 1987: 595–622.

⁹³ Shenan 2002: 36; Cullen 2000.

материјалној култури, као и *начина на који се културни обичаји преносе*. Захваљујући аналогијама са биолошким процесом наслеђивања, варијације у материјалној култури често се објашњавају и процесом копирања грешке. Наиме, током процеса учења долази до насумичних и несвесних грешака у преношењу знања о начину израде предмета. Промене с временом постају све израженије и млађе предмете, рађене у истој културној традицији, све више удаљавају од традиционалних узора. Ова појава, из угла неодарвинистичке археологије, не представља одступање од традиције, нити свестан чин појединца, већ јесте неминовни процес који утиче на свако преношење знања. Са друге стране, познато је да постоје и промене у материјалној култури које јесу последица неког свесног чина појединаца из прошлости. Овакве промене називају се иновацијама или открићима. С временом, ако се покаже да су корисни и практични, нови облици материјалне културе постају устаљен начин израде у оквирима једне групе. Новонастале иновације с временом пролазе кроз исти процес насумичног копирања грешке.⁹⁴

У оквирима Каленове теорије културних вируса, керамичке посуде, као и остали облици материјалне културе, пореде се са вирусима. Вируси као недовољно развијени организми који не могу да се размножавају без домаћина у коме паразитирају, могу да послуже као аналогија за начин производње керамичких посуда. Овај правац покушава да помири детерминистичке и релативистичке приступе који материјалну културу тумаче као директу последицу адаптације или као активне учеснике у дефинисњу неке културе. Теорија културних вируса бави се репродукцијом материјалне културе са свим значењима која она носи по угледу на постпроцесни приступ с једне стране, али покушава да, знањима о механизмима селекције, превазиђе релативистички приступ и понуди конкретне одговоре. Неодарвинистички приступ, за разлику од процесне школе, када говори о керамици не инсистира на сличностима већ на разликама. Разлике у материјалној култури омогућавају да се проблему приступи из угла појединца што није био случај у оквирима процесне школе.⁹⁵

Још једно, данас веома распрострањено, поље истраживања јесте питање *идентитета*. Идентитет, као релативно нова тема у друштвеним наукама,

⁹⁴ Erkens, Lipo 2005: 316–334.

⁹⁵ Cullen 2000: 212–218.

везан је за модерну деконструкцију традиционалног тумачења људског друштва. Полазна тачка јесте претпоставка о људској индивидуалности и самосталности, као и одбацивање свих врста детерминизама.

Најчешће се под идентитетом подразумева осећај припадности којим особа себе дефинише у односу са неком другом индивидуом или групом. Идентитет може да се дефинише и из угла групе која индивидуу сврстава у одређену категорију. Интеракција појединца и друштва суштински дефинише лични идентитет.⁹⁶ Питања идентитета повезала су већину друштвених наука тако да је једно у суштини социолошко питање, проистекло из модерних друштвено–политичких околности, прерасло у актуелну тему свих друштвених наука.⁹⁷

У данашње време доступне су многе публикације које се идентитетом баве из археолошког угла. Постоји више врста идентитета које свака особа поседује и испољава у специфичним ситуацијама. У жижи интересовања су родни, старосни, статусни, етнички и религијски, мада се обично сматра да их има много више. Претпоставља се да одређене активности видљиве у материјалној култури могу да сведоче о идентитетима из прошлости.⁹⁸

Традиционално, када се говорило о керамици, највише се писало о етничком идентитету. Може да се каже да данашње бављење идентитетима на неки начин проистиче из питања етничитета и национализма који корене имају још у XVIII и XIX веку и процесу стварања нација и модерних држава.⁹⁹ Иако се данас пажња више усмерава на друге врсте идентитета, етнички идентитет није занемарен. Битно је да се истакне да се питања етничког идентитета данас постављају на другачији начин. Културноисторијски и процесни археолози нису прихватили значај појединца као активног учесника, већ се веровало у значај групе као детерминишућег фактора. Постпроцесни аутори сматрају да појединци нису само делови групе, већ и активни чиниоци који међусобном интеракцијом, као и интеракцијом са другим заједницама, формулишу етнички идентитет. Такође се сматра да осећај припадности групи не представља непроменљиву константу, већ да је подложен сталним модификацијама.¹⁰⁰

⁹⁶ Diaz–Andreu, Lucy 2005: 1–2.

⁹⁷ Gay et al 2000.

⁹⁸ Diaz–Andreu et al 2005.

⁹⁹ Kohl 1998.

¹⁰⁰ Jones 1998; Lucy 2005.

Културноисторијска археологија заслужна је за прво право дефинисање етничког идентита. Културни детерминизам, као схватање да норме и вредности неке заједнице директно управљају понашањем појединца, довело је до тога да се устали веровање да различита материјална култура значи различите норме, односно различите групе људи који су живели по тим нормама.¹⁰¹ Овакви ставови створили су научну основу за праћење одређених култура, односно народа дубоко у праисторију.

Процесни археолози, барем у раној фази којом је доминирао Л. Бинфорд, занемаривали су питања етничког идентитета и сву пажњу посвећивали су економским односима, стратегијама преживљавања и друштву као систему. Ова школа одбацила је изједначавања археолошке културе и етничке скупине. Из тог разлога нису се ни бавили етничким идентитетом који су сматрали једном од културноисторијских догми коју би требало одбацити.¹⁰²

Овакав тврд став и бежање од културе у друштвеном смислу касније је ублажен. Многи аутори који су у неком периоду научног рада били заговорници процесних објашњења сада ипак говоре о етничком идентитету и то на прилично традиционалан начин.¹⁰³ Наравно, не говори се о народима у данашњем смислу речи и много опрезније се предлажу тумачења, али се потенцира на некој врсти блискости које су групе људи из прошлости унутар себе поседовале. Основна карактеристика сваког процесног или еволуционистичког гледања на етнички идентитет јесте да је он наметнут некаквим спољашњим факторима и да се тешко мења. Значај појединца о коме се толико говори у постпроцесним круговима, за процесне ауторе није био вредан пажње.

Изучавање идентитета постало је веома распрострањене тек након појаве постпроцесне археологије. Може да се каже да је бављење идентитетом у данашњем смислу последица постмодерних ставова. Сада се етничком, као и многим другим идентитетима, приступа на другачији начин. Када пишу о етничком идентитету, модерни аутори углавном говоре о две веома повезане целине. С једне стране говори се о политичким конотацијама које знања о сопственој прошлости могу да имају на савремене народе, а са друге

---

¹⁰¹ Childe 1929: v–xii.

¹⁰² Jones 1998: 5.

¹⁰³ Wells 1998; Renfrew 1987; Bellwood 2005.

се преиспитују знања о етницитету у прошлости. Сматра се да су ове теме толико повезане да их није могуће раздвајати.¹⁰⁴

Познат је пример коришћења европских Келта у сврху формирања националног идентитета. Неки модерни аутори сматрају да је келтска прошлост, и археологија као наука која такву прошлост тумачи, довела до процеса претварања „сељака у Французе“. Француска држава XIX века посебно је инсистирала на повезивању са традиционалним становницима Галије. У периоду формирања нација било је потребно да се изгради модерни етнички идентитет. Оправдање је налажено у постојању далеких предака. Француско просветитељство видело је праузор у уређеном Римском царству и локалном бунтовничком становништву Галије.¹⁰⁵ Слични принципи користе се и данас у време формирања модерног европског идентитета. У данашњем случају праисторијски Келти који су насељавали велики део европског континента користе се да ојачају данашње политичко заједништво Европљана.¹⁰⁶ Исти примери постоје за већину европских нација. Значај археологије као политичке делатности веома је битан у постпроцесним круговима.¹⁰⁷

С обзиром на познате политичке конотације које је бављење етничким идентитетом у западној Европи имало, занимљиво је да се представи историјат основних идеја о тумачењу етничке припадности становништва насеља у којима је констатована сива керамика рађена на витлу. Политички процеси везани за стварање нација, под другачијим околностима, нису заобишли ни Балканско полуострво тако да археологија и у овом случају има запажено место. Аутори који су се бавили керамиком, попут оне са Кршевице, трудили су се да одреде етничку припадност становништва, а понуђена тумачења често су коришћена у политичке сврхе. До данас се издвојило неколико различитих тумачења. Аутори из БЈР Македоније обично сиву керамику рађену на витлу сматрају пеонском,¹⁰⁸ или македонском.¹⁰⁹ Бугарски истраживачи локалитет у Кршевици, као и многе друге који се налазе на територији Бугарске, сматрају трачким.¹¹⁰ Познато је

---

¹⁰⁴ Jones 1998; Lucy 2005.

¹⁰⁵ Kohl 1998: 228.

¹⁰⁶ Jones, Graves-Brown 1996: 15.

¹⁰⁷ Shanks, Tilley 1992.

¹⁰⁸ Соколовска 1986; 1992.

¹⁰⁹ Митреваки 2001; 2005; Битракова-Грозданова 1987; Грозданов 1996.

¹¹⁰ Попов 2002: 142-149; Чангова 1981; Bozkova, Delev 2002; Чичкова 1984.

и тумачење насеља Пистирос као грчке трговачке колоније.¹¹¹ Поред поменутих мишљења, ређе се јавља тумачење сиве керамике у оквиру етногенезе Дарданаца.¹¹²

Сва поменута становишта повлаче за собом одређене политичке ставове. Најоштрија реторика везује се за албанске археологе који инсистирају на илирском пореклу Дарданаца које опет тумаче као директне претке данашњих косовских Албанаца.¹¹³ Познато је и колико спорења постоји између Грчке и БЈР Македоније око права на коришћење имена.¹¹⁴

Највећи допринос модерном тумачењу етничитета јесте свест о политичким последицама тумачења етничитета, као и одбацивање унапред зацртаних ставова истраживача о групама из прошлости. Сада се, барем у круговима који су упознати са студијама идентитета, олако не дају етничка тумачења. Аутори постављају питања како се гради идентитет, како се преноси и да ли опстаје током дужег низа година.

Чини се да је заједничко за становнике целолупне територије на којој се јавља овакав материјал пре свега *стандардизација* у производњи и *имитација* грчког начина живота која се не огледа само у керамичким формама, већ и у већини других облика материјалне културе. Досадашње одређивање етничке припадности становништва обављено је на основу тумачења писаних извора и претпостављеног познавања територија које су палеобалканска племена заузимала. Етничко опредељење сиве керамике засновано је и на одређеним сличностима у начину израде, облицима и боји. Са друге стране, детаљнијим прегледом објављеног материјала виде се разлике које могу да сведоче о постојању локалних радионица у већини насеља овог периода. У самом материјалу не види се распрострањеност посуда једне радионице на огромним територијама. Печати у облику грчких слова или фигуралних сцена, који највероватније сведоче о ознакама радионица, утиснути су у керамику која је проналажена на локалитетима на којима је вероватно и произвођена. озбиљна студија која би, применом егзактних физичко-хемијских анализа, установила порекло сировина, а самим тим и евентуалне доказе о трговачким активностима између оваквих насеља, није урађена. Прегледом објављене керамике већег броја утврђених

¹¹¹ Bouzek, Domaradski, Archibald 1996; 2002.

¹¹² Shukriu 1989; Sreјović 1973: 39-82.

¹¹³ Shukriu 2003.

¹¹⁴ Jones, Graves-Brown 1996: 3.

насеља у ширем региону види се да керамичари, иако су одлично имитирали грчке посуде, нису правили идентичне варијанте хидрија, скифоса или било ког грчког облика на целој територији којом доминира сива керамика, што може да сведочи о значају који је радионица сваког насеља имала.

Слични процеси стандардизације керамичког материјала, уз одговарајуће локалне разлике, констатовани су на опидумима млађег гвозденог доба централне Европе. И у овом случају доказано је постојање локалних радионице везаних за сваки опидум. Латенска керамика из времена опидума заузима огромну територију и сврстана је у исту културну и хронолошку категорију, али су видљиве и јасне разлике везане за сваки опидум појединачно. Ова појава послужила је П. Велсу да етнички идентитет становника опидума посматра из процесног и еволуционистичког угла. Наиме, аутор полази од претпоставке да јасна етничка припадност неке заједнице може да се открије у материјалу само у случајевима попут Римског царства где је израда керамике скоро потпуно уједначена. У случајевима када радионице снабдевају једно насеље и околину, Велс истиче пресудни значај локалног осећаја припадности једаном опидуму или једном насељу.¹¹⁵

Међутим, већина данашњих аутора који се баве стандардизацијом и појавом заната из угла изучавања идентитета¹¹⁶ не би се сложили са Велсовим приступом. Типичан постпроцесни истраживач могао би да покуша да оговори на питања о идентитету грнчара, значењима које сива керамика има у оквиру одговарајућег насеља и разлозима за постојање посуда рађених по грчком узору, али не би доносио генералне закључке за целу територију. У оваквим студијама појединац има главну улогу.

Закључак

У раду су представљени савремени теоријски и методолошки приступи који нису довољно познати у археологији у Србији, а широко се примењују у западној Европи и САД-у. Сви поменути правци могу да се примене приликом тумачења керамичког материјал са локлитета у Кршевици.

Културноисторијски приступ, који је најбоље познат археолошкој јавности у Србији, може да допринесе тумачењу насеља у Кршевици успостављањем јасне хронолошке и територијалне представе о насељима овог типа, као и о

---

¹¹⁵ Wells 1998: 232–298.

¹¹⁶ Berg 2007: 234–252; van der Leeuw 1999: 115–137.

карактеристичном керамичком материјалу. До данас није позната ни један публикација која из културноисторијског угла представља тзв. раноантичку сиву керамику рађену на витлу, или руком, на комплетној територији где су овакви налази констатовани.

Процесни приступ могао би да допринесе квалитетној систематизацији и квантификацији велике количине материјала и успостављању научних и што објективнијих приступа проблему. Процесни приступ, следећи већ позната тумачења контаката заједница гвозденог доба и медитеранског света, допринео би и разумевању економских услова, трговине и веза насеља из унутрашњости Балканског полуострва са Грчком и процеса који стоје иза таквих активности.

Постпроцесна археологија могла би да допринесе тумачењу друштвених односа у оквиру поменутих насеља из угла појединца као активног учесника у друштвеним односима. Питање идентитета које је широко распрострањено у оквирима ове школе могло би да приближи материјалну културу из прошлости, као израз идентитета становништва насеља поменуте категорије, широј академској јавности у којој је ова тема веома распрострањена.

Највећи помак у тумачењу керамичког материјала донела је етноархеологија о којој постоји веома бројна и разноврсна литература у свету. Овај потпуно занемарени теоријски приступ могао би да разјасни начине производње, употребе, потрошње и одбацивања, као и значење специфичне материјалне културе са локалитета у Кршевици.

	Боја Color			Фактура Fabric			Обрада површине Surface treatment			Део локалитета Section of the site			Укупно Total	
	црвена red	браун brown	сива gray	фина fine	средња medium	груба coarse	необрађена untreated	полирана polished	агрополис agropolis	попшађе suburbium	1074.00	80%		
														33.00
Bowls	3%	11%	86%	3%	95%	2%	84%	16%	20%	80%	1074.00	80%	1335.00	35.7%
Тавариш Plates	7%	14%	79%	5%	94%	1%	79%	21%	14%	86%	1074.00	86%	1335.00	4.09%
Скљупци Skjupci	4%	12%	84%	3%	96%	1%	92%	8%	16%	84%	1074.00	84%	1335.00	3.02%
Кантароси Kantarosi	0%	17%	83%	20%	76%	4%	78%	22%	40%	60%	1074.00	60%	1335.00	0.67%
Хидрије Hidrije	19%	13%	74%	1%	96%	3%	90%	10%	20%	80%	1074.00	80%	1335.00	9.28%
Крчази Krcazi	5.00	12.00	59.00	4.00	75.00	0.00	63.00	16.00	29.00	50.00	1074.00	50.00	1335.00	79.00
Југе Juge	7%	16%	77%	5%	95%	0%	80%	20%	37%	63%	1074.00	63%	1335.00	2.11%
Амфоре Amphorae				7.00	189.00	0.00	188.00	0.00	8.00	188.00	1074.00	188.00	1335.00	196.00
Пеглоси Peglosi	100.00	54.00	57.00	0.00	97.00	115.00	208.00	4.00	59.00	153.00	1074.00	153.00	1335.00	5.24%
Ритоси Rithoi	47%	26%	27%	0%	46%	54%	98%	2%	28%	72%	1074.00	72%	1335.00	5.67%
Лонци рукот/ Handmade pots	97.00	671.00	259.00	0.00	155.00	885.00	1012.00	28.00	401.00	639.00	1074.00	639.00	1335.00	1040.00
Чиније Deep bowls	9%	66%	25%	0%	15%	85%	97%	3%	39%	61%	1074.00	61%	1335.00	27.81%
Цедилке Strainers	8.00	16.00	53.00	0.00	77.00	1.00	51.00	26.00	14.00	64.00	1074.00	64.00	1335.00	78.00
Поклопци Lids	10%	21%	69%	0%	99%	1%	66%	34%	18%	82%	1074.00	82%	1335.00	2.09%
Лиринуски Pigeonos	0.00	0.00	3.00	0.00	3.00	0.00	3.00	0.00	0.00	3.00	1074.00	3.00	1335.00	3.00
Лончићи Small pots	0%	0%	100%	0%	100%	0%	100%	0%	0%	100%	1074.00	100%	1335.00	0.08%
Лонци на виглу 1 Pots on the wheel 1	4.00	7.00	15.00	3.00	23.00	3.00	21.00	8.00	4.00	25.00	1074.00	25.00	1335.00	29.00
Лонци на виглу 2 Pots on the wheel 2	15%	27%	58%	10%	80%	10%	72%	28%	14%	86%	1074.00	86%	1335.00	0.78%
Лонци на виглу 1 Pots on the wheel 1	1.00	9.00	1.00	0.00	1.00	10.00	9.00	2.00	100%	0%	1074.00	0%	1335.00	11.00
Лонци на виглу 2 Pots on the wheel 2	9%	82%	9%	0%	9%	91%	82%	18%	100%	0%	1074.00	0%	1335.00	0.29%
Лонци на виглу 1 Pots on the wheel 1	7.00	19.00	71.00	4.00	85.00	9.00	71.00	26.00	55.00	43.00	1074.00	43.00	1335.00	98.00
Лонци на виглу 2 Pots on the wheel 2	20%	20%	73%	4%	87%	9%	73%	27%	56%	44%	1074.00	44%	1335.00	2.62%
Лонци на виглу 1 Pots on the wheel 1	1.00	1.00	1.00	0.00	3.00	0.00	3.00	0.00	0.00	3.00	1074.00	3.00	1335.00	3.00
Лонци на виглу 2 Pots on the wheel 2	34%	33%	33%	0%	100%	0%	100%	0%	0%	100%	1074.00	0%	1335.00	0.08%
Лонци на виглу 1 Pots on the wheel 1	1.00	2.00	14.00	0.00	16.00	1.00	17.00	0.00	2.00	15	1074.00	15	1335.00	17.00
Лонци на виглу 2 Pots on the wheel 2	6%	12%	82%	0%	94%	6%	100%	0%	12%	88%	1074.00	88%	1335.00	0.45%

ТАБЛА 1 Процентуална заступљеност керамичког материјала на локалитету Кале – Кршевица

TABLE 1 Proportionately replacement of pottery material from the site Kale in Krševica

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Антић, И., С. Бабић 2005

Прелиминарни резултати типолошко-статистичке обраде керамичког материјала са локалитета Кале-Кршевица, *Зборник Народног музеја XVIII-1*, Београд 2005, 213–228.

Arnold, D. E. 1985

Ceramic Theory and Cultural Process, Cambridge 1985.

Arnold, P. J. 2000

Working Without a Net: Recent Trends in Ceramic Ethnoarchaeology, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 8, No. 2, 105–133.

Babić, S. 1994

Written Sources in the Study of Balkan Iron Age, *Starinar XLIII–XLIV (1992–1993)*, Београд 1994, 125–128.

Bellwood, P. 2005

First Farmers: The origins of Agricultural Societies, Malden 2005.

Berg, I. 2007

Meaning in the making: The Potter's Wheel at Phylakopy, Melos (Greece), *Journal of Anthropological Archaeology* 26, 234–252.

Binford, L. 1962

Archaeology as Anthropology, *American Antiquity* Vol 28, No 2, 217–225.

Binford, L. 1965

Archaeological Systematics and the Study of Culture Process, *American Antiquity* Vol 31, No 2, 203–210.

Binford, L. 1983a

Working at Archaeology, Academic Press, New York 1983.

Binford, L. 1983b

In Pursuit of the Past: Decoding the Archaeological Record, London 1983.

Битракова-Грозданова, В. 1987

Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија, Скопје 1987.

Блажевска, С. 2005

Печки за керамика, *Vardarski Rid Vol. I*, Митревски Д. (ед.), Fondation Vardarski Rid, Institut for History of Art and Archaeology-Phaculty of Philosophy, Skopje 2005, 261-280.

Бордман, Ц., Ц. Грифин, О. Мари 1999

Оксфордска историја Грчке и хеленистичког света, Београд 1999.

Bouzek, J., M. Domaradski, Z. H. Archibald (eds.) 1996

Pistiros I: Excavation and Studies, Charles University, Prague 1996.

Bouzek, J., M. Domaradski, Z. H. Archibald (eds.) 2002

Pistiros II: Excavation and Studies, Charles University, Prague 2002.

Bozkova, A., P. Delev 2002

Koprivlen 1: Rescue Archaeological Investigation along the Gotse Deltsev – Drama Road 1998–1999, Archaeological Institute, Bulgarian Academy of Science, Sofia 2002.

Bradley, A. A., L. C. Nevett 1999

Digging houses: Archaeologies of Classical and Hellenistic Greek domestic assemblages, *The Archaeology of Household Activities*, Allison P. M. (eds), London and New York 1999.

Bradley, R., M. Fulford 1980

Sherd Size in the Analysis of Occupation Debris, *Institute of Archaeology Bulliten 17*, London 1980, 85–94.

Braudel, F. 1993

A History of Civilizations, Penguin Books, New York 1993.

Burdije, P 1999

Nacrt za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji, Beograd 1999.

Butzer, K. W. 1982

Archaeologica as human ecology, Cambridge 1982.

VanPool, C. S., T. L. VanPool 1999

The Scientific Nature of postprocessualism, *American Antiquity*, Vol. 64, No. 1, Washington D.C. 1999, 33–53.

Vasić, R. 1987

Oblast istočnog Kosova, južne Srbije i severne Makedonije, у: *Praistorja jugoslavenskih zemalja V*, A. Benac (ur.), Sarajevo 1987.

Vukmanović, M., P. Popović 1982

Sondažna istraživanja gradinskih naselja na području Vranjsko-preševske koptline, *Godišnjak. Centar za balkanološka istraživanja XX/18*, Sarajevo 1987, 189–210.

Гарашанин, М. 1973

Праисторија на тлу СР Србије, Београд 1973.

Gay de P., J. Evans, P. Redman (eds.), 2000

Identity: a reader, London 2000.

Говедарица, Б, С. Бабић 1992

Методологија истраживања градинског насеља Клисуре у Кадића брду, *Гласник САД 11*, Београд 1992, 53-63

Грозданов, Ц. (ур.) 1996

Археолошка карта на Република Македонија, Том II, Скопје 1996.

Darvin, Č. 1985

Postanak vrsta, Beograd 1985.

David, N., C. Kramer 2001

Ethnoarchaeology in Action, Cambridge 2001.

Díaz-Andreu, M., S. Lucy, S. Babić, D. N. Edwards 2005

The Archaeology of Identity, London and New York 2005.

Díaz-Andreu, M., S. Lucy 2005

Introduction, *The Archaeology of Identity*, Díaz-Andreu M., S.Lucy, S. Babić, D. N.Edwards,, London and New York 2005, 1–12.

Димитров, Д. П., М. Чичкова, А. Балканска, Л. Огненова-Маринова (ед.) 1984

Севтополис, Том I, Българска академия на науките, Археологиче-ски институт им музей, София 1984.

Домарадски, М. 2002

Gray Pottery from Pistiros, *Pistiros II: Excavation and Studies*, Bouzek, J, Domaradski, M., Archibald Z. H. (eds.), Prague 2002.

Drennan, R. D. 2004

Statistics for Archaeologists: A Commonsense Approach, New York 2004.

Drougou, S. (eds.) 1991

Hellenistic Pottery from Macedonia, Athens 1991.

Dorđević-Bogdanović, B. 1994

The Chronology of The First Local Use of The Potter's Wheel in The Central Balkans, *Balkanica XXV-1*, Beograd 1994, 39–53.

Eerkens, J. W., C. P. Lipo 2005

Cultural transmission, copying the errors, and the generation of variation in material culture and the archaeological record, *Journal of Anthropological Archaeology* 24, Ann Arbor 2005, 316–334.

Johnsen, H., B. Olsen 1992

Hermeneutics and Archaeology: On the Philosophy of Contextual Archaeology, *American Antiquity*, Vol. 57, No. 3, Washington D.C. 1992, 419–436.

Johnson, M. 1999

Archaeological Theory an Introduction, Oxford 1999.

Jones, S. 1998

The Archaeology of Ethnicity, London and New York 1998.

Jones, S., P. Graves-Brown 1996

Introduction: Archaeology and cultural identity in Europe, *Cultural identity and Archaeology – The construction of European communities*, Graves-Brown P., Jones S., Gambel (ed.), London and New York 1996.

Jovanović, B. 1987

Istočna grupa, y: *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo 1987, 815–855.

Jovanović, M. 1996

Kale, Krševica – protoistorijsko utvrđeno naselje, *Arheološki pregled* 8, Beograd 1996, 58–60.

Kohl, P. L. 1998

Nationalism and archaeology: On the Construction of Nations and the

Reconstruction of the Remote Past, *Annual Review of Anthropology*, Vol 27, Polo Alto 1998, 223–246.

Kramer, C. 1985

Ceramic Ethnoarchaeology, *Annual Review of Anthropology*, Vol 14, Polo Alto 1985, 77–102

van der Leeuw, S. E. 1999

Some notes from the potter's point of view, *The Complex Past of Pottery: Production, Circulation and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery*, Crielaard, J. P., Stissi, V & van Wijngaarden, G. J. (eds.), Amsterdam 1999, 115–137.

Lucy, S. 2005

Ethnic and Cultural Identities, *The Archaeology of Identity*, Routledge, London and New York 2005.

Микулчић, И. 1999

Антички градови во Македонија, Скопје 1999.

Микулчић, И., М. Јовановић 1968

Хеленистички орpidum из Кршевице, *Врањски гласник IV*, Врање 1968, 355–375.

Митревски, Д. 1996

4. Гевгелија, *Археолошка карта на Република Македонија*, Том II, Скопје 1996, 96–98.

Митревски, Д. 1997

Протоисториските заједници во Македонија, Скопје 1997.

Митревски, Д. 2001

Старомакедонскиот град на Вардарски Рид, Скопје 2001.

Митревски, Д. (ур.) 2005

Вардарски Рид Истражување 1995–2004, *Vardarski Rid Vol. I*, Fondation Vardarski Rid, Institut for History of Art and Archaeology-Phaculty of Philosophy, Skopje 2006.

Morris, I., B. V. Powell 2006

The Greeks: History, Culture, and Society, New Jersey 2006.

Neff, H. 1993

Theory, Sampling, And Analytical Techniques in the Archaeological Study of Prehistoric Ceramics, *American Antiquity*, Vol. 58, No. 1, Washington D.C. 1993, 23–44

Nevett, L. 1999

House and Society in the Ancient World, Cambridge 1999.

O'Brien, M. J., R. L. Lyman 2000

Applying Evolutionary Archaeology: A Systematic Approach, New York 2000.

Olsen, B. 2002

Od predmeta do teksta, Geopoetka, Beograd 2002.

Orton, C. 1980

Mathematics in Archaeology, London 1980.

Papazoglu, F. 1969

Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, Sarajevo 1969.

Peri, M. 2000

Intelektualna istorija Evrope, Beograd 2000.

Попов, X. 2002

Урбанизација във вътрешните райони на Тракия и Илирия: през VI–I век преди Христа, София 2002.

Popović, P. 2005

Kale-Krševica: Investigations 2001-2004 Interim Report, *Зборник Народног музеја XVIII–I*, Београд 2005, 141–173.

Popović, P. 2006

Central Balkans Between The Greek and Celtic World: Case Studz Kale-Krševica, *Homage to Milutin Garašanin*, Tasić, N. (eds.), Beograd 2006, 523–536.

Popović, P. 2007a

Nakit iz Krševice, *Situla 44 – Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Ljubljana 2007, 813–821.

Popović, P. 2007b

Numismatic finds of the 4th – 3rd centuries BC from Kale at Krševica (southeastern Serbia), *Arheološki vestnik* 58, Ljubljana 2007, 411-417.

Popović, P. 2007c

Krševica et les contacts entre l'Égée et les centres des Balkans, *Historia Antiqua* 15, Pula 2007, 125-136.

Renfrew, C. 1973

Before Civilization: The radiocarbon revolution and prehistoric Europe, Harmondsworth 1973.

Renfrew, C. 1987

Archaeology & language: The Puzzle of Indo-European Origins, Cambridge 1987.

Renfrew, C., P. Bahn 2004

Archaeology: Theories, Methods and Practice, Thames & Hudson, London 2004.

Rice, M. P. 1981

Evolution of Specialized Pottery Production: A Trial Model, *Current Anthropology* Vol. 22, No. 3, Chicago 1981, 219-240.

Rice, M. P. 1996a

Recent Ceramic Analysis: 1. Function, Style, and Origins, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 4, No. 2, New York 1996, 133-163.

Rice, M. P. 1996b

Recent Ceramic Analysis: 2. Composition, Production, and Theory, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 4, No. 3, New York 1996, 165-202.

Robinson, M. D. 1950

Excavation at Olynthus XIII: Vases Found in 1934 and 1938, Baltimore 1950.

Rotroff, I. S. 2004

Coarse Wares at the Athenian Agora, ΣΤ' Επιστημονική συνάντηση για την Ελληνιστική κεραμική, Αθήναι 2004, 455-460.

Schiffer, M. B. 1983

Toward the Identification of Formation Processes, *American Antiquity*, Vol. 48, No. 4, Washington D.C. 1983, 675-706.

Schiffer, M. B. 1988

The Structure of Archaeological Theory, *American Antiquity*, Vol. 53, No. 3, Washington D.C. 1988, 461–485.

Schiffer, M. B. 1996

Some Relationships between Behavioral and Evolutionary Archaeology, *American Antiquity*, Vol. 61, No. 4, Washington D.C. 1996, 643–662.

Schiffer, M., J. Skibo 1987

Theory and Experiment in the Study of Technological Change, *Current Anthropology*, Vol. 28, No. 5, Chicago 1987, 595–622.

Schortman, E. M., P. A. Urban 2004

Modeling the Roles of Craft Production in Ancient Political Economies, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 12, No 2, New York 2004, 185–556.

Service, E. R. 1975

Origins of The State and Civilization: The Process of Cultural Evolution, New York 1975.

Shanks, M., C. Tilley 1992

Re-Constructing Archaeology: Theory and Practise, Routledge, London and New York 1992.

Shennan, S. 1997

Quantifying Archaeology, Edinburgh 1997.

Shennan, S. 2002

Genes, Memes and Human History: Darwinian Archaeology and Cultural Evolution, London 2002.

Shukriu, E. 1989

Helenizovana keramika starijeg gvozdenog doba u SAP Kosovo, doktorska disertacija rukopis, Priština 1989.

Shukriu, E. 2003

Ancient Dardania,
http://groups.msn.com/AlbanianCity/general.msnw?action=get_message&view=0&ID_Message=1192

Smith, A. L. 2001

Bonfire II: The Return of Pottery Firing Temperatures, *Journal of Archaeological Science* 28, New York 2001, 991–1003.

Соколовска, В. 1986

Исар – Марвинци и Повардарје во античко време, Музеј на Македонија, Скопје 1986.

Соколовска, В. 1996

11. Марвинци, *Археолошка карта на Република Македонија*, Том II, Скопје 1996, 55–59.

Соколовска, В. 1991

Раноантичка рачно работена керамика од Македонија, *Macedoniae acta Archaeologica* 12, Скопје 1991, 163–183.

Соколовска, В. 1992

Раноантичка сива керамика во Македонија, *Macedoniae acta Archaeologica* 13, Скопје 1992, 141–148.

Srejović, D. 1973

Karagač and The Problem of Ethnogenises of Dardanians, *Balkanica IV*, Beograd 1973, 39–82.

Stark, T. M. 2003

Current Issues in Ceramic Ethnoarchaeology, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 11, No. 3, New York 2003, 193–242.

Thompson, A. H. 1934

Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia*, Vol III, No. 4, Athens 1934, 311–476.

Todorović, J. 1974

Skordisci istorija i kultura, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad – Beograd 1974.

Trigger, B. G. 1998

Archaeology and Epistemology: Dialoguing across the Darwinian Chasm, *American Journal of Archaeology*, Vol 102, No1, Boston 1998, 1–34.

Trigger, B. G. 2006

A History of Archaeological Thought, Cambridge 2006.

Hač, E. 1979

Antropološke teorije I i II, Beograd 1979.

Hegmon, M. 2003

Setting Theoretical Egos Aside: Issues and Theory in North American Archaeology, *American Antiquity*, Vol. 68, No. 2, Washington D.C. 2003, 213–243.

Hodder, I. 1986

Reading The Past: Current approaches to interpretation in archaeology, Cambridge University Press, Cambridge 1986.

Hodder, I. 1990

The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies, Oxford 1990.

Hodder, I. 1991

Interpretativ Archaeology and its role, *American Antiquity Vol/ 56, No 1*, Washington D.C. 1991, 7–18.

Hodder, I. 1999

The Archaeological Process: An Introduction, Oxford 1999.

Childe, V. G. 1929

The Danube in Prehistory, Oxford 1929.

Childe, V. G. 1957

The Dawn of European Civilisation, London 1957.

Clarke, D. L. 1971

Analitical Archaeology, London 1971.

Clarke, D. L. 1977

Spatial Archaeology, London, New York, San Francisco 1977.

Clark, G. 1971

World Prehistory: A New Outline, Cambridge 1971.

Collis, J. 1984

The European Iron Age, London 1984.

Crielaard, J. P., V. Stissi, G. J. van Wijngaarden (eds.) 1999

The Complex Past of Pottery: Production, Circulation and Consumption of Mycenaean and Greek Pottery, Amsterdam 1999.

Cullen, B. S. 2000

Contagious Ideas: On evolution, culture, archaeology, and Cultural Virus Theory, Oxford 2000.

Чангова et al. 1981

Чангова Џ., А. Радунчева, В. Любенова, В. Герасимова-Томова, И. Юрукова (ед.) 1981 *Перник I*, Българска академия на науките, Археологически институт им музей, София 1981.

Чангова, Џ. 1981

Тракийското селище, *Перник I*, Чангова Џ., А. Радунчева, В. Любенова, В. Герасимова-Томова, Џ. Юрукова (ед.), Археологически институт им музей, София 1981, 52–100.

Чичкова, М. 1984

Античка керамика, *Севтополис, Том I*, Димитров, Д. П., М. Чичкова, А.Балканска, Л. Огненова-Маринова (ед.), София 1984, 18–115.

Šašel-Kos, M. 2005

Aprian and Iliricum, Ljubljana 2005.

Wells, P. S. 1980

Cultural contact and cultural change: Early Iron Age central Europe and the Mediterranean world, Cambridge 1980.

Wells, P. S. 1984

Farmers, Villages, and Cities: Commerce and Urban Origins in Late Prehistoric Europe, Itaca and London 1984.

Wells, P. S. 1998

Identity and Material Culture in Later Prehistory of Central Europe, *Journal of Archaeological Research*, Vol. 6, No. 3, New York 1998, 232–298.

White, L. A. 1959

The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome, New York, Toronto, London 1959.

Ivan VRANIĆ
Institute of Archaeology, Belgrade

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
PROBLEMS OF INTERPRETATION OF THE
POTTERY MATERIAL FROM THE SITE KALE IN
KRŠEVICA**

The systematic excavations of the fourth century B.C. settlement Kale in village Krševica started in 2001 and are still ongoing. This oldest urban settlement in Serbia has produced over 100,000 fragments of domestic wheel made gray pottery. Close resemblance of this material with vessels discovered in Greece, Bulgaria and FRY of Macedonia is the most interesting subject. This article aims to present various methodological and theoretical perspectives of possible interpretation of this problem.

The largest segment of literature considering this topic consists of culture-historical approach, which led traditional archaeologists in ethnic determination of this highly similar material culture as representation of Paeonian, Thracian, Greek or Dardanian ethnicity depending on the territory where the gray pottery has been detected.

The processual and postprocessual explanations, which are not aiming at ethnic determination of archaeological questions, have not yet been offered. The same could also be said for the contemporary multidisciplinary studies like ethno archaeology and identity.

Since the pottery material discovered in Krševica has only been preliminary published, these modern interpretations could be of certain help in interpretation of this problem.

Translated by author